

Рефлексія бездіяльності людини у філософії Томи Аквінського

Розглянуто феномен людської бездіяльності в філософії Томи Аквінського. Особливу увагу приділено чинникам та екзистенційним аспектам співвідношення діяльності й бездіяльності людини.

Ключові слова: людина, діяльність, бездіяльність, екзистенція, телеологія.

The article considers a human inactivity in the philosophy of Thomas Aquinas. Special attention concentrated on the existential aspects of human activity and inactivity relations.

Keywords: human, activity, inactivity, existence, teleology.

Постановка проблеми та її актуальність. Тема людської бездіяльності постає однією з найважливіших проблем сьогодення, оскільки такі явища як пасивність, споживацтво, індіферентність, інертність, лінощі та апатія набувають масового характеру в різних суспільствах. Поширення згаданих явищ становить небезпеку як для суспільства в цілому, так і для окремої особистості, оскільки несе в собі значні деструктивні наслідки.

В рамках християнської філософії тема людської бездіяльності в таких формах як лінощі, нудьга, розпач здавна викликала неабиякий інтерес. В цьому контексті пропонується дослідити феномен людської бездіяльності на предметі філософії Томи Аквінського як одного з найвиразніших представників середньовічної християнської філософії Заходу.

Огляд літератури. Актуальність звернення до феномену людської бездіяльності в її різноманітних формах підтверджується малим ступенем вивченості такої проблеми. Слід відзначити роботи М. Гайдеггера, Г. Арендт, Е. Фрома, Г. Марселя, П. Шульца,

А. П. Мальцевої, А. І. Бойка, С. А. Нікольського, Г. В. Воронової та інших, де започатковано осмислення феномену бездіяльності людини та проблеми співвідношення людської діяльності й бездіяльності. Проте, згадані автори не приділяли достатньої уваги самому феномену бездіяльності й розглядали його лише побічно.

В контексті томістської філософії проблема людської бездіяльності прямо майже не розглядається, підтвердженням чому може служити хоча б фундаментальне дослідження французького неоміста Е. Жільсона [1]. Тим більше відсутні подібні дослідження на пострадянському та вітчизняному просторі.

Метою статті є дослідження феномену людської бездіяльності на предметі філософії Ф. Аквінського, що передбачає виконання таких завдань: виокремлення феномену бездіяльності через його співвіднесення із діяльністю людини; аналіз головних форм людської бездіяльності, досліджуваних Томом Аквінським; виявлення головних чинників людської бездіяльності; акцентування екзистенційних аспектів співвідношення людської діяльності й бездіяльності.

Виклад результатів дослідження. Проблема сутності й співвідношення таких форм людського існування як діяльність та бездіяльність посідає досить важливе місце в творах Томи Аквінського. Відомо, що Тома Аквінський розумів людське життя як таке, що може реалізуватись у трьох формах: життя *діяльне*, життя *споглядальне* та життя *чуттєве*. При цьому, філософ зауважував, що щастя людини неодмінно полягає в діяльності [2, с. 40].

Щастя людське пов'язувалось із діяльністю розуму, причому не практичного, а споглядального розуму, спрямованого на божественні речі, оскільки саме така діяльність містить мету в собі, є самодостатньою. Іншими словами, щастя та найвища діяльність людини полягають в спогляданні божественної сутності, істини, в «споглядальному житті», що чітко відмежовується Томом навіть від науково-теоретичного пізнання [2, с. 47, 50, 53]. Тут помітний вплив античної філософської традиції, що також вбачала у спогляданні найвищу діяльність людини, певним чином протиставляючи її практиці.

Щастя, що його споглядальне життя дарує людині, не залежить від матеріальних благ та чуттєвих насолод, оскільки зовнішні чуттєві блага є пов'язані із тваринним життям і не можуть служити метою людини, — переконаний мислитель. Чуттєву активність людини Тома Аквінський розуміє навіть як акти рослинної душі (наприклад, харчування та розмноження), що є відмінні від діяльності людського розуму [2, с. 69, 214]. У разі домінування в людській активності саме рослинної здатності душі можна говорити про людську бездіяльність в тому сенсі, що при цьому не реалізується суто людська здатність душі — розумність.

Тома Аквінський звертає увагу на те, що далеко не кожна людина вдається до споглядальної діяльності, спрямованої на досягнення щастя, залишаючи відтак «бездіяльною» розумну здатність власної душі і надаючи перевагу чуттєвому життю. Причинами такої бездіяльності середньовічний мислитель вважав те, що більшість людей просто не знають про сутність щастя та шлях його досягнення. Іншими словами, людська бездіяльність в згаданому вище сенсі постає наслідком людського невігластва та свідомого уникнення знання й мислення [2, с. 87–88, 98].

Отже, йдеться про такий вид людської бездіяльності, що полягає в свідомому ухиленні людини від розуміння, споглядання та досягнення істини. Такий тип бездіяльності людини характеризується нереалізованістю розумної здатності душі та зверненням людини до чуттєвих насолод (*чуттєвого життя*).

Проте, відомі й інші форми людської бездіяльності — лінощі, нудьга, ухилення від трудової діяльності, байдикування. Але при більш уважному погляді стає видно, що саме ухилення людини від мислення та споглядання істини веде її до названих форм бездіяльності, адже всі вони характеризуються однією спільною рисою — прагненням простих і доступних насолод світу, що не потребують активності мислення і є досяжні за допомогою розуму, кмітливості. Можна сказати, що споглядання й мислення є внутрішньою діяльністю людини і мають властивість збагачувати, змінювати й вдосконалювати особистість, тоді як ухилення від подібної внутрішньої дії супроводжується зверненням до зовнішнього світу.

Очевидно, що людське буття взагалі не зводиться до лише свідомих та розумних рішень, адже людина є істотою, що також відчуває, має почуття. Саме тому Тома Аквінський звертався до осмислення чинників таких форм бездіяльності людини, як лінощі та байдкування, через аналіз людських пристрастей.

Головними людськими пристрастями Тома Аквінський називав *радість*, *смуток*, *надію* та *страх* [2, с. 316-317]. Мислитель говорить про *надію* (*spes*) та *відчай* (*desperation*) як про дві протилежні пристрасті, причому вони протистоять як пара *прагнення* — *уникнення*. Якщо надія пов'язана із уявленням про можливість досягнення блага, то відчай супроводжується усвідомленням неможливості досягнення блага. Надія за своєю природою сприяє дії, оскільки вказує на можливість досягнення блага та дарує задоволення від усвідомлення цієї можливості, тоді як відчай завжди супроводжується неприємними відчуттями і веде до бездіяльності [2, с. 478-479, 484, 485].

Страх також негативно впливає на людську здатність діяти, оскільки скорочує *прагнення* та «життєвий дух» людини. Страх виявляється стримувальною причиною в плані людської діяльності, породжуючи такі форми бездіяльності як *нерішучість* (наприклад, страх перед великим обсягом роботи, труднощами) або *сором'язливість* (страх перед осудом з боку інших людей) [2, с. 492-493, 508-511].

Парадоксально, але Тома Аквінський вважав причиною страху любов, стверджуючи слідом за Августином, що страх є пов'язаний із можливістю втратити об'єкт нашої любові, тобто пов'язаний із прагненням до володіння [2, с. 506-507]. Таким чином, страх з одного боку залежить від зовнішніх об'єктів, проте, з іншого — від уявлення людини про ці об'єкти, оскільки страх є пов'язаний із людською свідомістю.

Таким чином, видно, що страх як чинник людської бездіяльності має подвійну природу (і суб'єктивну, і об'єктивну), а це може свідчити про те, що насправді страх виявляється феноменом, що коріниться в самій людській екзистенції в якості *буття-в-світі*. Адже в такому разі страх розуміється як феномен, можливість якого

постає в єдності людської присутності та світу, на чому зауважував М. Гайдеггер [3, с. 176, 191, 300].

Загалом, відповідаючи на питання «*Чи заважає страх діянню?*», Тома говорить, що сам по собі страх заважає здійсненню діяння залежно від його сили — при незначній силі страх спонукає до мислення, обдумування та зваженості діяння, при зростанні страху він перетворюється на стримуючий чинник і веде до бездіяльності. Тома зауважував, що навіть лінощі можна вважати страхом перед важкою роботою. Однак, додавав, що страх може бути також спонукальною причиною людської діяльності у тому разі, коли людина прагне уникнути об'єкту страху та вчиняє певні діяння, що сприяють цьому [2, с. 516-517].

Протилежністю страху і відчаю щодо зусиль та труднощів постає безстрашність і ґрунтована на ній надія на подолання труднощів [2, с. 521]. Посилаючись на слова апостола Павла, Тома Аквінський стверджував, що для здійснення добрих справ страх не є завадою. В такому разі мета й свідоме рішення людини переборюють стримувальний вплив страху, долаючи стан бездіяльності.

Треба зауважити, що на думку християнського філософа, бездіяльність людини може бути приписана їй самій лише тоді, коли та залежала від її свідомої волі, коли вона була в змозі діяти (тобто були відсутні зовнішні непоборні обставини, що заважали здійснити діяння). Активний чи пасивний спосіб буття людини цілком залежить від її волі й свідомості, оскільки «... нежелание и бездействие тогда, когда нужно желать и действовать, произвольно, точно так же произвольным может быть и не обдумывание» [2, с. 98]. В даному контексті, уваги потребує не випадкова й тимчасова бездіяльність людини, а саме тривала бездіяльність як спосіб людського буття.

Середньовічний мислитель розмірковує про співвідношення діяльності й бездіяльності людини в контексті проблеми навмисності її дій і зазначає, що і діяльність, і бездіяльність людини однаково походять від її волі з тією лише різницею, що діяльність представляє собою безпосередні прояви волі, а бездіяльність — опосередковані, тобто непрямі, оскільки в такому разі прагнення волі є приховане або відсутнє. Тому Тома Аквінський навіть розрізняє бездіяльність

двох типів: перший, «коли хтось прагне не діяти», що супроводжується актом волі, та другий, «коли хтось не прагне діяти», — тут відсутній акт воління, прагнення [2, с. 97]. Враховуючи, що і діяльність, і бездіяльність людини залежать від її волі, мислитель наполягав на взаємній залежності даних феноменів, зазначаючи, що бажання та дія протистоять небажанню та бездіяльності.

Досить важливим є положення Томи Аквінського про те, що найважливішою обставиною людської дії виявляється телеологічна обставина, тобто питання «Чому я дію?». Всі людські дії визначаються однією кінцевою метою (наприклад, спокій, задоволення чи досягнення Бога), що, зрештою, і зумовлює її спосіб існування, переконаний Тома Аквінський [2, с. 9, 14, 117]. Діяльність людини тлумачилась радикально пов'язаною із телеологією навіть сучасними послідовниками томістської філософії. Віра у трансцендентний смисл людського діяння, віра в причетність людини до творення світу, на думку П. Тейяра де Шардена, постає фундаментальним підґрунтям людської діяльності. Відсутність же такого підґрунтя зменшує людську «здатність діяти», провокуючи її бездіяльність [4, с. 24].

Ставлячи питання про співвідношення ролі волі та розуму в справі чинників діяльності, Тома зауважує, що розум ставить перед волею об'єкти, щодо яких вона реалізує своє прагнення на основі чуттєвості — з огляду на це можна сказати, що зовнішні об'єкти рухають волю. Проте, Тома стверджує волю як таку, що рухається внутрішньо, оскільки намір визнається актом волі, а воля людини хоч і керується Богом, проте не категоричним чином, а так, що завжди зберігається можливість вибору для неї [2, с. 127, 129, 136, 146]. Отже, вибір людини, за Томою Аквінським, є актом не розуму, а волі, прагнення, хоча й слідує із рішення (судження) розуму. Вибір людини завжди стосується людських дій та способу її власного буття. Таким чином, враховуючи усвідомлений характер всіх людських дій, Тома Аквінський висновував, що людська бездіяльність як спосіб її буття в світі є завжди проявом особистісної волі, яка сама обирає власні можливості — діяти чи не діяти.

Акцентуючи екзистенційні аспекти людської бездіяльності, зазначимо, що ідеї «ангельського доктора» знайшли своє продовжен-

ня у філософії XX століття. Представники християнської філософії Заходу ввели до кола досліджуваних проблем екзистенційні аспекти діалектики людської діяльності й бездіяльності.

Так, К. Войтила (Папа Йоган-Павло II) пропонував визначати людину через її вільну діяльність, через феноменологічне дослідження саме моральних вчинків, що відображають суперечливий аспект діяльності як діалектику внутрішніх (моральних) та зовнішніх дій людини [5, с. 6–7]. Таким чином, мислитель прагнув подолати радикальне протистояння суб'єкта і об'єкта, наполягаючи, що об'єктом діяльності особи завжди виступає вона сама.

Осмислення діалектики діяльності й бездіяльності християнськими мислителями Заходу здійснювалось за допомоги категорій «активність» і «пасивність». В дослідженнях П. Шульца головними антропологічними категоріями постають «дія» та «подія», що саме відповідають парі таких понять як «активність» і «пасивність», оскільки «дія» розуміється як те, що вільно, за власною волею, чинить сама людина, а «подія» — те, що із людиною, яка пасивно приймає подію, трапляється в контексті обставин [6]. В даному випадку простежується положення Томи Аквінського про те, що бездіяльність, пасивність є тісно пов'язана із відсутністю в людини свідомої волі чи прагнення.

Активність людини диктується усвідомленням власної відповідальності в ситуації співіснування із «іншим» і передбачає «рішення» й дію на противагу «втечі» в безособистісні способи буття та бездіяльність [7, с. 56]. В ситуації, коли особистісне ствердження людини через дію неможливе або спотворене, стверджуються безособистісні «масові» цінності, відбувається спотворення людської діяльності загалом та зсув людини у бездіяльність (як перманентну відсутність особистого й відповідального рішення).

В сучасному світі, витвореному наукою, людина почувається загубленою і не може відповісти позитивно на питання про мету, смисл свого існування і своєї діяльності, втрачає своє екзистенційне місце. Втрата світоглядних орієнтирів як втрата горизонтів призводить до краху екзистенції та її спотворення — перетворення діяльності в її редуковані форми: виконання, споживання, володіння й насильство.

Перебування людини в площині володіння характеризується функціональністю, тобто виконанням певної функції, і є видом редукції людського існування [8, с. 128–129]. Справжня діяльність як вільне творення людиною власної духовної сутності через «діяння» протистоїть редуктованим формам діяльності, що в екзистенційному сенсі постають саме як бездіяльність.

Шляхом до подолання подібної ситуації в сфері людського існування може стати відновлення уваги людини до себе, через діяльність щодо самого себе, подолання бездіяльності через відповідальне й осмислене ставлення до свого власного буття.

Висновки. В результаті дослідження вдалося виявити, що під діяльністю в найвищому і сутнісно людському сенсі Тома Аквінський розумів споглядальну активність розуму, «споглядальне життя». У зв'язку із цим, бездіяльність людини розумілась як ухилення людини від споглядання й мислення, пізнання божественної сутності. Всі інші форми людської бездіяльності (лінощі, споживачтво, інертність) постають як похідні від згаданої вище.

Окремою заслугою мислителя стало осмислення воління та пристрастей людини як визначальних чинників бездіяльності. Діалектика воління та страху потребує окремого дослідження. Однак, було виявлено екзистенційні аспекти феномену людської бездіяльності, що стосуються співвідношення таких опозицій як володіння — існування, відчай — надія, мислення — бездумство, прагнення — апатія.

Література

1. Жильсон Э. Томизм. Введение в философию св. Фомы Аквинского / Э. Жильсон; Пер. с франц. Вдовиной Г. Д. Режим доступа: http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/tomizm/ - 20.07.2011.
2. Фома Аквинский. Сумма Теологии. (Часть II-I. Вопросы 1 – 48) / Фома Аквинский. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2006. – 576 с.
3. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; пер. с немецкого В. В. Библин – М.: Ad Marginem, 1997. – 438 с.
4. Тейяр де Шарден П. Божественная среда // П. Тейяр де Шарден. Феномен человека: Сборник очерков и эссе: Пер. с франц. Садовского Н. А.; сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – С. 7-132. – (Philosophy).

5. *Овсиенко Ф.Г.* Философия и теология человека в допонтификатном творчестве Кароля Войтылы (Иоанна Павла II) // *Религиоведение*. – 2005. – № 2. – С. 3-16.
6. *Шульц П.* Философская антропология. [Электронный ресурс] – Новосибирск: НГУ, 1996 – Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/shult01/txt02.htm>. - 25.09.2011.
7. *Мунье Э.* Что такое персонализм? / Э. Мунье; пер. с франц., примеч. И. С. Вдовиной. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1994. – 128 с.
8. *Марсель Г.* Быть и иметь / Г. Марсель; пер. с фр. И. Н. Полонской. – Новочеркасск: Агентство САНУНА, 1994. – 161 с.

Снітько Д. Ю. – аспірант кафедри філософії і соціології Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна.

Snitko D. – postgraduate of Academician V. Lazaryan National University of Railway Transport in Dnipropetrovsk.